Віталій Куц,
професор,
викладач Національної академії прокуратури України,
заслужений юрист України

УДК 343.9

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕЯКИМИ СПОРІДНЕНИМИ ЯВИЩАМИ

Висвітлюється сутність політики протидії злочинності як сфери суспільно-державної діяльності з визначення стратегії і тактики запобігання кримінальним правопорушенням та реагування на їх прояви, а також її співвідношення з антикримінально-правовою політикою. Робиться висновок, що зазначені явища співвідносяться як ціле і його частина.

Ключові слова: *політика, стратегія, тактика, засоби, протидія злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням, реагування на кримінальні правопорушення.*

Політика протидії злочинності в теорії часто зводиться до кримінально-правової політики держави. При цьому, за влучним висловом одного з відомих вітчизняних криміналістів, «категорія кримінально-правової політики є однією з найбільш досліджуваних, але, як це не парадоксально, одночасно й найменш пізнаних...» тому «...лишається широке поле для діяльності сучасних і майбутніх дослідників, велика кількість не до кінця визначених аспектів у її розумінні» [1, с. 169].

Пропонована стаття демонструє авторський намір звернути увагу на такі аспекти зазначеної проблеми, як уточнення сутності політики протидії злочинності та з'ясування її співвідношення зі спорідненими явищами. Під час наукової дискусії щодо політики протидії злочинності загалом та політики її кримінально-правового забезпечення зокрема наголошувалося, що обов'язковою умовою коректного ведення такої дискусії має бути однакове розуміння понять, що використовуються її учасниками [2, с. 47]. Незважаючи на те, що «кримінально-політичному» аспекту протидії злочинності присвячено чимало наукових публікацій відомих вітчизняних криміналістів, зокрема, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, О. П. Гороха, І. М. Даньшина, О. Ф. Кістяківського, М. Й. Коржанського, А. А. Митрофанова, В. О. Навроцького, О. В. Наден, Є. С. Назимка, М. І. Панова, Ю. А. Пономаренка, М. П. Чубинського, М. І. Хавронюка, О. В. Харитонової, П. Л. Фріса та інших, до консенсусу з приводу слововживання на тему «кримінальної політики», а також сутності й змісту останньої ще далеко. Однією з обставин, які породжують вказану різноголосицю, є не до кінця з'ясо-

ване співвідношення політики протидії злочинності зі спорідненими явищами, що, крім іншого, спотворює сутність і зміст такої політики та гальмує процес її удосконалення. Зазначеним і обумовлюється актуальність теми публікації. Її метою є висвітлення авторського бачення вказаних аспектів проблеми та обґрунтування деяких положень, спрямованих на їх розв'язання. Виклад основного змісту доцільно розпочати з уточнення сутності політики протидії злочинності та визначення основних терміно-понять, які застосовуються й мають застосовуватись у сфері соціально-правової дійсності, що розглядається. Зазначений вид політики можна охарактеризувати як сферу суспільної та державної діяльності з визначення стратегії і тактики протидії злочинності. Зведення політики протидії злочинності до «кримінальної політики» раніше не викликало принципових заперечень, адже термін «кримінальне» набув широкого поширення. Досить згадати «кримінальне право», «кримінальний кодекс», «кримінальний процесуальний кодекс», «кримінальну юстицію»,«кримінальну поліцію», «кримінальний розшук» тощо. Але настав час привести назви зазначених і подібних їм явищ відповідно до їхніх справжніх сутності та змісту. Очевидно, що вони є не кримінальними, тобто злочинними, а антикримінальними, тобто спрямованими проти злочинності. Звідси пропозиція: іменувати зазначені явища, застосовуючиприкметник «антикримінальний» замість «кримінальний».

З огляду на зазначене вище, політику протидії злочинності можна називати антикримінальною політикою. Антикримінальними також є відповідні складові вказаної політики, про які йтиметься далі. А поки що зосередимося на тому, що сама антикримінальна політика є складовою таких ширших споріднених явищ, як «внутрішня національна політика», «зовнішня національна політика», «правова політика» тощо [3, с. 7]. Необхідність її «присутності» у внутрішній та правовій політиках — очевидна, тому не потребує пояснень. Стосовно ж зовнішньої політики слід зауважити, що антикримінальна політика виступає одним із її аспектів тому, що це зумовлюється процесами глобалізації суспільного життя, до якого Україну об'єктивно залучено ходом цивілізаційного поступу. Одним із негативних аспектів глобалізації є транснаціоналізація злочинності, що обумовлює необхідність міжнародних зусиль для ефективної протидії її проявам. До таких зусиль активно залучається й Україна, свідченням чого є її приєднання до усіх міжнародних конвенцій у сфері протидії злочинності та корупції, а також здійснення практичних заходів щодо виконання конвенційних зобов'язань.

Національна антикримінальна політика має декілька рівнів та напрямів, а також безліч форм свого прояву й реалізації. Продовжуючи з'ясування її сутності необхідно ще раз наголосити, що антикримінальна політика є ні чим іншим, як політикою протидії злочинності. Протидія ж злочинності полягає у здійсненні соціально-управлінської діяльності, реалізації громадських і приватних ініціатив та кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на утримання злочинності в соціально допустимих межах. Зміст такої діяльності становлять *запобігання* кримінальним правопорушенням та *правове реагування* на них як взаємопов'язані безперервні процеси [4, с. 10]. Звідси антикримінальну політику можна уявити не лише як державну, але й суспільну діяльність з визначення та реалізації стратегії і тактики *запобігання* кримінальним правопорушенням та правового *реагування* на їх вчинення.

Багатогранність та неоднозначність феномена антикримінальної політики почасти призводять до її ототожнення з іншими явищами. Найчастіше її ототожнюють з «кримінально-правовою», а насправді — антикримінально-правовою політикою. Як зазначається в одному з останніх фундаментальних досліджень проблеми, кримінально-правова політика у широкому значенні охоплює

діяльність з протидії злочинності засобами репресії, що належать до арсеналу споріднених галузей права кримінально-правового циклу: матеріального кримінального права, процесуального кримінального права, виконавчого кримінального права та кримінології [1, с. 185].

Погодитися з таким висновком неможливо хоча б через те, що антикримінальна політика є політикою всебічного здійснення як запобігання кримінальним правопорушенням (кримінологічний аспект), так і правового реагування на них (кримінально-правовий, процесуальний, криміналістичний та інші аспекти), тобто політикою протидії злочинності загалом, а антикримінально-правова — політикою лише кримінально-правового *забезпечення* такої протидії, причому забезпечення переважно одного з її напрямів — *реагування* на кримінальні правопорушення. У цілому, антикримінально-правову політику можна вважати політикою реагування на кримінальні правопорушення антикримінально-правовими засобами.

Далі вся антикримінальна політика базується на полігалузевій правовій основі, а її частина, антикримінально-правова політика, є моноправовим явищем. Вона засновується на нормах однієї галузі права (антикримінальне право). Саме моноправність, тобто здійснення в межах однієї галузі права, є найяскравішою особливістю антикримінально-правової політики порівняно з антикримінальною політикою. Отже, антикримінально-правова політика є лише однією зі складових антикримінальної політики поряд з іншими складовими останньої, такими як кримінологічна політика, антикримінально-процесуальна політика, антикримінально-виконавча політика тощо.

Тепер щодо сутності та змісту власне *антикримінально-правової* політики. У загальному вигляді її можна уявити як *систему кримінально-правових ідей, принципів, норм щодо кримінально-правового забезпечення протидії злочинності та їх практичного застосування.* Запропоноване визначення багато в чому залишається формальним, оскільки неповно розкриває сутність явища, але вказує на певні орієнтири його пізнання, зокрема, на два рівні такої політики, які умовно можна назвати теоретичним (ідеальний) та практичним (реальний). На *теоретичному* рівні висуваються та формулюються ідеї і принципи антикримінально-правового забезпечення реагування на кримінальні правопорушення, а на *практичному* рівні — напрацьовуються, закріплюються у формі законодавчих положень та застосовуються відповідні кримінально-правові норми.

Важливо, щоб зазначені рівні цієї політики гармоніювали між собою, тобто відповідали один одному, не «відривались» один від одного. На жаль, прикладів такого «відриву» безліч. Так, проголосивши принцип гуманізації кримінально-правового забезпечення протидії злочинності (ідеальний рівень) навряд чи доцільно було встановлювати майже тотальну заборону на звільнення від кримінальної відповідальності суб'єктів корупційних злочинів (реальний рівень). Також не відповідає ідеї гуманізації кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення визнання позбавлення життя іншої людини на її прохання вбивством, адже у зазначеній ситуації відсутнє насильство як необхідний атрибут убивства. Ще одним прикладом дисгармонії між зазначеними рівнями антикримінально-правової політики є включення до Кримінального кодексу України (далі — КК) ст. 368^2 «Незаконне збагачення» за наявності презумпції невинуватості та принципу ненадлишковості антикримінально-правових заборон. Зазначена презумпція як конституційний принцип вступає в конкуренцію з презумпцією винуватості суб'єкта злочину, закладеною до змісту вказаної статті КК, а включення до Кодексу вказаної статті не відповідає принципу ненадлишковості антикримінально-правових заборон, адже усі відомі форми злочинного збагачення вже було відображено в законі. Поява в КК на цьому тлі ще однієї, «узагальнюючої» статті

створила небажану конкуренцію правових норм та відповідні труднощі її практичного подолання.

Далі очевидним відривом законодавчої практики від теорії кримінально-правового забезпечення протидії злочинності є неприродна динаміка змін до КК України, характерна для сучасного етапу розвитку української державності. «Станом на 01.01.2015 р. зміни та доповнення до Кримінального кодексу України 2001 р. вносилися 667 разів. За цей період Кодекс було доповнено 87 новими статтями; повністю або частково змінено чи викладено в новій редакції 292 статті, що становить понад 65% його норм. Було виключено з Кодексу 35 статей, причому 14 з них — це ті статті, якими Кодекс було доповнено вже після набрання ним чинності. При цьому деякі положення Кодексу змінювались неодноразово. Наприклад, зміни до статей 96^1, 364^1, 368^3 КК, тобто тих норм, якими КК було доповнено нещодавно, вносились п'ять разів, а до таких нових статей, як 364^1 і 368^2 — вже шість разів. Стаття 364 КК зазнавала змін сім разів, ст. 369 КК — дев'ять, а ст. 368 КК — аж десять» [5, с. 54—55]. З огляду на те, що однією з доктринальних вимог щодо кримінально-правового забезпечення протидії злочинності є стабільність антикримінального законодавства наведені дані свідчать скоріше про відсутність, а не наявність в Україні антикримінально-правової політики.

Крім зазначених вище рівнів антикримінально-правової політики доцільно виокремлювати й *напрями* її здійснення. Серед фахівців, як і з приводу більшості інших проблем, не існує єдності в розумінні цих напрямів. У вже цитованому виданні виокремлюються три з них: «1) визначення злочинності суспільно-небезпечних діянь; 2) встановлення кримінальної відповідальності, що підлягає застосуванню до особи за вчинення злочину; 3) встановлення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину» [1, с. 197].

З такою інтерпретацією зазначеного аспекту проблеми важко погодитися. Вона відображає архаїчний погляд на предмет і метод кримінально-правового регулювання відносин у суспільстві, основу якого становить переконання, що системоутворюючими категоріями кримінального права є злочин та покарання. Насправді, такими категоріями вже давно час визнати «кримінальне правопорушення» та «засоби кримінально-правового реагування» на його вчинення. Звідси, *першим напрямом* сучасної антикримінально-правової політики має стати визначення сутності, змісту та видів кримінального правопорушення і віднесення відповідних діянь до числа таких правопорушень. *Другим напрямом* такої політики доцільно вважати визначення сутності, змісту та видів кримінально-правових засобів реагування на вчинення кримінальних правопорушень. Виокремлювати інші аспекти антикримінально-правової політики як її напрями недоречно, тому що вони обов'язково «опиняться» у першому або другому названому вище її напрямі.

Хоча метою публікації не було висвітлення форм нормативного закріплення положень антикримінально-правової політики, слід зауважити, що зазначені положення повинні бути відображені в тексті КК. Найкращим варіантом декларування, зокрема, *напрямів* такої політики, на мою думку, мала б стати ст. 1 КК, в якій замість нинішніх міфічних завдань Кодексу і таких же нереальних засобів їх виконання необхідно визначити, що єдиним завданням КК України є кримінально-правове забезпечення реагування на кримінальні правопорушення та запобігання їх вчиненню. Засобами такого забезпечення є: 1) законодавче визначення поняття кримінального правопорушення, його видів та вичерпного переліку; 2) законодавче визначення поняття засобів кримінально-правового реагування на вчинення кримінальних правопорушень, їх видів, вичерпного переліку та основних засад застосування [6, с. 99—101]. При цьому слід переглянути усталені уявлення як щодо першого, так і щодо другого засобу, що, до

речі, входить до предмета антикримінально-правової політики на її першому, теоретичному рівні.

Як уже зазначав автор в інших публікаціях, кримінальне правопорушення в сучасних умовах слід розглядати як *протиправне діяння, що спричинило конфлікт з приводу завдання одним із його учасників суттєвої шкоди іншому або створення загрози настання такої шкоди, правовим наслідком якого є передбачені законом засоби кримінально-правового реагування з метою розв'язання цього конфлікту* [7, с. 119].

Запропоноване визначення, по-перше, переносить акцент з конфлікту правопорушника з законом на його конфлікт з потерпілим, а відтак зосереджує увагу на інтересах потерпілого, а не держави як представника закону; по-друге, підкреслює, що кримінальна відповідальність, і тим паче — покарання, не виступає єдиним засобом врегулювання такого конфлікту.

З даного визначення проглядаються дві основні ознаки кримінального правопорушення: 1) його здатність породжувати конфлікти між суб'єктами у зв'язку зі спричиненням одним із них іншому суттєвої шкоди або створення реальної загрози настання такої шкоди; 2) його здатність обумовлювати застосування визначених законом кримінально-правових засобів розв'язання зазначених конфліктів. Якщо перша ознака кримінального правопорушення через свою очевидність не потребує пояснень, то друга, навпаки, без них може здатися незрозумілою. Зазначена вище здатність обумовлювати вибір кримінально-правового засобу розв'язання конфлікту означає, що від характеру кримінального правопорушення залежить можливість чи доцільність вибору правозастосовником адекватного засобу кримінально-правового реагування на вчинене правопорушення з наявного арсеналу таких засобів, визначеного чинним антикримінальним законодавством за принципом — чим небезпечнішим є кримінальне правопорушення, тим суворішим має бути засіб реагування на його вчинення і навпаки. Лише за таких умов можливе сподівання на справедливе розв'язання кримінально-правового конфлікту.

Зазначене не зовсім узгоджується із загальнотеоретичними визначеннями правопорушення, в яких проглядаються дещо інші акценти. Традиційно при визначенні цього феномена теоретиками права взагалі не згадується про виникнення в результаті правопорушення відповідного конфлікту. Натомість виокремлюються такі ознаки правопорушення, як наявність вини у вчиненні протизаконного діяння та деліктоздатність суб'єкта [8, с. 623]. Зазначене пояснюється, мабуть, тим, що єдиним засобом реагування на правопорушення вбачається юридична відповідальність, що є можливою лише за наявності у суб'єкта названих якостей. Ми не погоджуємося з таким баченням правопорушення щонайменше з наступних міркувань: по-перше, в Україні за вчинення кримінального правопорушення встановлено не лише кримінальну відповідальність, але й інші засоби реагування; по-друге,антикримінальному законодавству нашої держави на практиці відомі непоодинокі випадки конфліктів, що виникають на ґрунті спричинення шкоди особами, які не досягли віку настання кримінальної відповідальності, або неосудними, тобто вчинення діяння без вини неделіктоздатними особами. Але зазначені діяння, перебуваючи у сфері предмета кримінального права, фактично є кримінальними, а не якимось іншими правопорушеннями, і за їх вчинення передбачені засоби реагування, що не включаються до поняття кримінальної відповідальності. Це примусові засоби виховного чи медичного характеру.

З урахуванням запропонованого визначення кримінального правопорушення слід здійснювати їх класифікацію. Взявши за її основу, наприклад, такий критерій, як можливість застосування за вчинення кримінального правопорушення встановленого законом засобу реагування, їх можна поділити на дві групи: 1) ті, за вчинення яких застосовується кримінальна відповідальність; 2) ті, за вчинення яких застосовуються інші засоби кримінально-правового характеру.

Щодо *другого* напряму антикримінально-правової політики — *визначення засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення* — слід зазначити, що традиційне уявлення про них як про виключно кримінальну відповідальність є застарілим. Аналіз чинного антикримінального законодавства України засвідчує, що вже сьогодні, крім вказаної відповідальності, існує низка інших засобів такого реагування, причому не до всіх із них ставиться вимога усвідомлення сутності й змісту таких засобів з боку суб'єкта, до якого вони застосовуються. Такі з них, як примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація не завжди потребують усвідомлення з боку осіб, до яких зазначені засоби застосовуються. Іншими словами — настав час відмовитися від ототожнення ознак суб'єкта кримінального правопорушення з ознаками об'єкта застосування за його вчинення кримінально-правових засобів. Інколи зазначені ознаки збігаються, як, наприклад, при вчиненні злочину і застосуванні за це кримінальної відповідальності, а інколи й ні, скажімо, при вчиненні кримінального правопорушення представником юридичної особи в інтересах останньої.

Особливий інтерес сьогодні становить вирішення питання щодо запровадження засобів кримінально-правового характеру до суб'єктів кримінального проступку. Ще до офіційного визнання доцільності запровадження таких проступків в Україні автор наголошував на необхідності пошуку невідомих раніше засобів реагування на їх вчинення [9, с. 25], адже саме цим найяскравіше «виправдовується» запровадження нового виду кримінального правопорушення до національного законодавства. Застосування до суб'єктів кримінальних проступків традиційних форм реагування, таких як покарання, на чому наполягають автори відповідних законопроектів, ставить під сумнів саму ідею поділу кримінальних правопорушень на злочини й проступки. Останнім часом доходимо висновку, що за вчинення кримінальних проступків взагалі не слід встановлювати кримінальну відповідальність. Доцільно обмежитися запровадженням якогось іншого засобу кримінально-правового реагування, скажімо, кримінально-правового стягнення. Сприйняття цієї ідеї та її практична реалізація дали б відповідь на запитання: навіщо було розподіляти кримінальні правопорушення на злочини й проступки. Це необхідно тому, що лише за злочин може наставати кримінальна відповідальність з обов'язковою для неї властивістю судимості як певного правового стану засудженої особи, а застосування за кримінальний проступок кримінально-правового стягнення не має тягнути за собою судимості, оскільки воно не пов'язане з її засудженням, характерним для кримінальної відповідальності.

Таким чином, політику протидії злочинності як складову внутрішньої та зовнішньої політики України не слід ототожнювати з антикримінально-правовою політикою. Перша з них є стратегією й тактикою, теорією й практикою протидії злочинності за двома напрямами її здійснення — запобігання кримінальним правопорушенням та реагування на їх вчинення усіма можливими засобами. Антикримінально-правову політику слід розуміти як один із аспектів політики протидії злочинності, сутність якого полягає виключно в забезпеченні такої протидії засобами антикримінально-правового характеру.

Список використаних джерел

1. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи / Ю. В. Баулін [та ін.]. — Київ: ВАІТЕ, 2015. — 688 с.

2. Куц В. М. Деякі аспекти вдосконалення національної кримінально-правової політики // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матер. міжнар. наук. конф., Донецьк, 17—18 листопада 2006 р.] — Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС, 2006. — С. 47—52.

3. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. — Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. — 132 с.

4. Проблеми протидії злочинності: підручник / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. М. Куц та ін.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. — Х.: Новасофт, 2010. — 352 с.

5. Тацій В. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі // Вісник Національної академії правових наук України. — 2015. — № 4 (83). — С. 54—66.

6. Куц В. М. Завдання Кримінального кодексу України та засоби їх виконання: від ілюзій до реалій // Юридична Україна. — 2014 — № 6. — С. 97—101.

7. Куц В. М. Кримінальне правопорушення: відродження забутого поняття // Наше право. — 2012 — № 5. — С. 117—121.

8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. — Х.: Еспада, 2006. — 776 с.

9. Куц В. М. Удосконалення кримінального законодавства як аспект концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: Тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25.05.2007) / О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. — Київ: Київський нац. ун-т. внутр. справ, 2007. — С. 21—27 ; Куц В. Національна політика протидії злочинності: сутність та співвідношення з деякими спорідненими явищами // Юридична Україна. — 2016.

Куц Виталий. Национальная политика противодействия преступности: сущность и соотношение с некоторыми родственными явлениями.
Освещается сущность политики противодействия преступности как сферы общественно-государственной деятельности по определению стратегии и тактики предотвращения уголовных правонарушений и реагирования на их проявления, а также ее соотношение с антиуголовно-правовой политикой. Обосновывается вывод о том, что указанные явления соотносятся как целое и его часть.
Ключевые слова: *политика, стратегия, тактика, средства, противодействие преступности, предотвращение уголовных правонарушений, реагирование на уголовные правонарушения.*

Kuts Vitaliy. National policy counteracting crime: summary and relation with related phenomena.
It illuminates the essence of the policy sphere of counteracting crime as a social and public activity to determine the strategy and tactics to prevent criminal offenses and respond to their manifestations, as well as its relationship with anticriminal legal policy. The conclusion that these phenomena are related as a whole or in part. Since anticriminal legal policy is a system of ideas, principles, rules of anticriminal legal providing counteracting crime. The first type of policy is based on several areas of law and criminology. The basis of the second type of policy is the only anticriminal law. The main areas of anticriminal legal policy is the definition of the concept of a criminal offense and its forms, as well as the identification of means to respond to the commission of these offenses. It should be the main areas of anticriminal legal policy reflected in article 1 of the Criminal Code of Ukraine.
Keywords: *politics; strategy; tactics; facilities; counteracting crime; the prevention of criminal offenses; responding to criminal offenses.*